

Рецепція Шевченкової поеми «Наймичка» у прижиттєвій критиці

Н. О. Бондарєва

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: kika_7@ukr.net

Paper received 11.04.22; Accepted for publication 28.04.22.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2022-266X78-02>

Анотація. Розглянуто основні закономірності у сприйнятті Шевченкової поеми «Наймичка» у прижиттєвій критиці. Майже всі критики відзначили незвичайну простоту, струнку архітектоніку поеми, а зміст твору, на одностайне переконання, як найглибше вражає читача саме завдяки відсутності видимих ефектів. Більшість критиків тією чи тією мірою віддали належне порівнянню поеми із фольклором, убачаючи в ній своєрідне його продовження. Інші натомість зауважили, що «Наймичка» суттєво перевершує народну творчість увагою до внутрішнього світу людини.

Ключові слова: рецензія, відгук, літературна критика, дискусія, рецепція.

Вступ. Питання рецепції Шевченкової творчості, зокрема у прижиттєвій критиці, належать до найактуальніших у сучасному шевченкознавстві. Цьому присвячено вже чи не сотні публікацій, у яких у різних аспектах розглядаються складні проблеми як синхронного прийняття даробку геніального поета, так і осмислення його спадщини впродовж понад півтора століття після смерті. Зрозуміла і виправдана тут увага саме до прижиттєвої критики, адже в цей час закладалися підвалини подальшої рецепції, водночас її вектори із часом суттєво змінювалися, що й стає предметом студій науковців.

Короткий огляд публікацій за темою. Як правило, дослідники зосереджуються на аналізі сприйняття всієї творчості у той чи той період, роблячи поправки на деяку неповноту опублікованих на певний момент творів Шевченка. Треба нагадати, що за життя ледь не половину його творів, найбільш викривальних і гострих, опубліковано не було. Під цим оглядом доводиться зосереджуватися на тільки на нечисленних прижиттєвих виданнях, а й на сприйнятті окремого твору, що хоч і не дає багатого матеріалу для узагальнень, але уможливорює поглиблене вивчення нюансів у ставленні до Шевченка та його творчості. Безпосередньо вивчення сприйняття саме поеми «Наймичка» не було предметом спеціальних розвідок, однак, зрозуміло, в багатьох шевченкознавчих працях йшлося про ті чи ті критичні зауваги щодо поеми.

Мета пропонованої студії полягає у з'ясуванні закономірностей та особливостей літературно-критичної рецепції Шевченкової поеми «Наймичка», написаної 1845 року, а вперше опублікованої 1857-го.

Матеріали та методи. У полі нашого зору опинилися літературно-критичні публікації, у яких спеціально або принагідно мовилося про цей твір у період 1857–1861 років (від першодруку до смерті поета). При цьому застосовувався традиційний філологічний метод, що передбачає витлумачення критичних оцінок, їх узагальнення, коментування. Оминаємо короткі згадки про поему, що не містять літературно-критичних оцінок.

Результати та їх обговорення. Як відомо, поему «Наймичка» Пантелеймон Куліш надрукував у другому томі «Записок о Южной Руси», що дістав цензурний дозвіл 25 лютого 1857 року. Його супровідна стаття до публікації стала фактично й першою рецензією на твір. Студія й донині зберігає своє наукове

значення. Звісно, Куліш удався до містифікації, приписавши поему невідомій хуторянці, бо ж на той час ім'я Шевченка у друзі ще не можна було згадувати. Упорядник «Записок о Южной Руси» дає найвищу оцінку поемі, відзначаючи її високі художні якості: «Содержание её очень просто и не похоже на вымысел; но изящество формы обнаруживает в ней творчество высшего разряда. Живопись природы и нравов малороссийских возведена здесь до изумительной точности и вместе с тем свободы, в которой искусство заметно только для опытного глаза. Наивное и трогательное положено автором в основу поэмы, и в этом отношении я не знаю ничего совершеннее ни в одной европейской литературе. Что касается до языка, то призываю в свидетели людей, изучавших народные украинские песни: здесь он блещет всею свежестью и горит всеми красками, какие только мы встречаем в наших лучших песнях, изображающих семейный быт, материнские чувства и умиленное благочестие народа» [2, с. 235–236]. Як побачимо далі, гіперболічне перебільшення про відсутність у європейських літературах кращих за наївність і зворушливість творів, ніж «Наймичка», викликало в деяких критиків різке заперечення. Хай там як, але Куліш своєю преамбулою до твору одразу визначив тон і планку подальших літературно-критичних міркувань.

Стриманішим натомість виявився Олександр Пипін у рецензії на «Записки о Южной Руси» в травневому числі журналу «Современник» за 1857 рік. Віддавши належне художній досконалості поеми, загалом погодився із Кулішем, але відкинув його перебільшені порівняння з європейськими літературами: «Поэма действительно хороша; теплота чувства, разлитая в стихотворении, лёгкость и разнообразие оригинального стиха напомнят, конечно, любителям малорусской поэзии другие прекрасные произведения, с которыми «Наймичка», по нашему мнению, может быть поставлена совершенно наряду. Не берёмся судить о живописи малорусской природы и нравов, которая в самом деле может отличаться первостепенными достоинствами, но неужели г. Кулиш, вероятно довольно знакомый с европейскими литературами, не нашёл в них ничего равного «Наймичке» по наивности и трогательности содержания? Личный вкус, конечно, доходит и до более вопиющих странностей, но зачем по капризу личного вкуса взводит напраслину

на все европейские литературы, будто бы слабые в изображении наивного и трогательного?» [2, с. 242]. Це не одинокий випадок, коли російські критики доволі нервово реагували на Кулішеві паралелі між творчістю Шевченка і світовим письменством (див. нашу статтю [1]).

В аналогічній рецензії у вересневому номері журналу «Отечественные записки» того ж року Микола Костомаров зауважив, що за позірною простотою і прозорістю викладу приховується велика літературна майстерність. Найвищою похвалою для критика було порівняння поеми зі зразками народної творчості: «Давно уже лира такого певца, каков автор «Наймички», не услаждала малороссийского слуха. Живое, спокойное, но горячее и глубокое чувство, нежная и верная живопись не только внешней малороссийской жизни, но внутреннего бытия малороссийского сердца, высокая простота, по-видимому, безыскусственная до небрежности, но в самом деле стройно-художественная по связи картин и мыслей, наконец превосходный народный язык, не опускающий творения до тривиального, не поднимающий его до высокопарного и неестественного, и музыкальный стих, всегда сообразный содержанию, то доходящий до пределов прозаического рассказа, то возносящийся до лиризма, но нигде не переходящий за черту, полагаемую поэтическим чутьём для того, чтоб произвести на сердце необходимое впечатление, – всё это показывает в авторе без имени один из тех талантов, которые, так сказать, вбирают в себя рассеянные искры народной поэзии, чтоб составить из них блестящее явление искусства. Кто не знаком глубоко с малороссийским бытом и с малороссийскою народною поэзиею, тому, быть может, эти похвалы покажутся преувеличенными. Но таково вообще свойство народных произведений: они всегда носят на себе отпечаток некоторого рода исключительности, которую надобно усвоить изучением поэтического народного быта, чтоб сочувствовать ей вполне. Во всяком, сроднившемся с украинскою народною поэзиею, творение безыменного автора найдет самый радушный приём» [2, с. 245–246].

Свою чергою, Микола Рігельман у «Русской беседе» того ж року (№ IV, кн. 8), не знаючи справжнього автора поеми, у наслідуванні фольклору поставив її вище за всіх попередніх українських письменників, «конечно, за исключением творений Кобзаря». На думку дописувача журналу, «Наймичка» майже досягла висот народної поезії [2, с. 285–286]. Натомість Микола Назаров в літературному огляді «Санкт-Петербургских ведомостей» 5 березня 1858 року хоч і назвав поему «превосходной», вважаючи її автором самого Куліша, вказав тільки на те, що їй не місце у збірнику, присвяченому народній творчості [2, с. 311]. Рецензуючи видання «Кобзаря» 1860 року (березневе число «Современника»), Микола Добролюбов не оминув і «Наймичку»: «Ни одного фразистого места, ни одного хвастливого стиха; всё так ровно <...>» [2, с. 419]. Так само Олексій Плещеев («Московский вестник», 1860, 1 апреля, № 13) наголошує на простоті та широті поеми, вбачаючи в цих її особливостях таємницю потужного впливу на читача «Мы не знаем ничего проще, безыскусственнее и в то же время

поэтичнее его «Наймички» никаких грандиозных картин, которыми бы автор старался подействовать на вашу фантазию, никаких изображений сильных страстей, никаких приключений и катастроф – всё так обыкновенно, буднично; а между тем есть места, потрясающие вашу душу, как может потрясти её только самая ужасная трагедия...» [2, с. 428]. Такої ж думки дотримувався і Михайло Михайлов (Русское слово, 1860, № 4): «<...> «Наймичка», есть, по нашему мнению, высокохудожественное, стройное и прекрасное произведение как в целом, так и в частях. Достаточно одного такого произведения, чтобы оставить по себе надолго не увядающую память» [2, с. 441]. Переказ змісту твору критик завершив висновком, що простота, якою просякнута поема від першого і до останнього рядка, свідчить про високу художню зрілість її автора [2, с. 443]. Деякі критики, як-от анонімний дописувач «Светоча» (1860, кн. 3), взагалі обмежились тільки переказом змісту без якихось узагальнень.

«Русское слово» у червневому числі за 1860 рік в особі Данила Мордовця повернулося до рецензування «Кобзаря» 1860 року. Критик, погодившись із Кулішем щодо високих поетичних якостей «Наймички», все ж вважав «Катерину» набагато сильнішим твором. «В «Наймичке», – писав Мордовець, – поражает нас удивительное знание народной жизни, народной поэзии и духа народного; стих бесподобный, – но этого не достаточно. В «Наймичке» мы видим спокойный, почти бесстрастный рассказ, какой-то тон равнодушия, каким отличаются все народные эпосы как славянских, так равно и других европейских племён, – но и этого не достаточно. Действительно, «Наймичка» ближе подходит к народному эпосу, чем к произведению свободному творчеству великого поэта» [2, с. 488]. Тобто й тут знову виникає порівняння із народною творчістю, на цей раз не на користь «Наймички». Далі критик багато розмірковує про співвідношення фольклору і літературної творчості, вбачаючи майбутнє в авторській поезії. Прикметно, що поему відзначено в кількох закордонних публікаціях, як-от у статті чеха Йозефа Первольфа (Obrazy života, 1860, № 7).

Ще одним імпульсом до осмислення поеми став її переклад з пера Олексія Плещеева. Анонімний рецензент у «Санкт-Петербургских ведомостях» 1 липня 1860 року почав із того, що надзвичайно докладно, як тоді було заведено в газетних фейлетонах, переказав зміст поеми. Далі суворий критик появу перекладу використовує для широких узагальнень, які варто розлого зачитувати, щоб збагнути контекст його міркувань. Для нього «коротенькие строчки без размера» в поемі [2, с. 517] стали приводом сумніватися в доцільності існування окремої української літератури взагалі. На його переконання, українцям невдовзі доведеться писати російською, бо ж хто ще буде перекладати їхні твори, та й, мовляв, чи варто їх узагалі перекладати. Якщо ж українська література «будет иметь сказать что-нибудь новое, то и в её собственных интересах, и, в особенности, в интересах её представителей, она очутится в новой необходимости, для достижения надлежащей громогласности, обратится к более энергическому средству русского литературного языка. Такая необходимость для малороссийской

литературы кажется тем более вероятно, что совершенное отделение её от общего движения русской мысли представляется чем-то неудобопонятным, только же намекающим на величайшую бесплодность, как и на самую ограниченную замкнутость» [2, с. 518]. Анонимный критик цілком заперечив художню досконалість поеми, не збагнувши сили її простоти, піднісни натомість переклад Плещеева як нібито досконаліший за оригінал: «По всем этим соображениям о несовершенстве стихов г-на Шевченко, о их первобытном, песенном, нелитературном складе, а иногда об отсутствии в них даже и такого склада, мы вменили бы себе в обязанность сохранить молчание. Но мы не могли не заметить, что г. переводчик поэмы г-на Шевченко, весьма редко оставаясь ниже подлинника в лучших и действительно чрезвычайно поэтических местах его, всегда почти стоит выше его в местах обыкновенных, и особенно в тех, которые в подлиннике положительно слабоваты. Нечего и говорить, что перевод сделан сполна – настоящими стихами, без одной коротенькой строчки, которая была бы лишена размера. Мы несколько не виноваты поэтому, если, совершенно против воли, без всякого преднамеренного умысла, а только вследствие некоторых неизбежных и не зависящих от нас комбинаций, находим на ту мысль, что, стало быть, подлинник не отличается никакими особенными достоинствами, если над ним мог иногда возвыситься переводчик» [2, с. 518–519]. Оглядач газети знову і знову по-школярськи повертається до свого міркування, що Шевченкова поема «вместо стихов, изобилует коротенькими строчками без размера» і що «эти строчки в переводе г. Плещеева заменены нередко очень хорошими стихами» [2, с. 519]. Саме ці «коротенькие строчки», які так боліли критику, стали підставою для його висновку, що Шевченків талант переоцінено через позалітературні обставини, натякнувши тим самим, що українському поету приділяють стільки уваги тому, що він десять років перебував у засланні, а не з огляду на його літературні заслуги: «Вследствие всего сказанного, а отчасти ещё и потому, что г. Шевченко почитается величайшим представителем малороссийской литературы, мы могли бы прийти к заключению, что, с одной стороны – не только в даровании г-на Шевченко нет какого-нибудь особенного, титанического величия, но и в малороссийском языке пока ещё нет средств, при помощи которых этот язык мог бы сделаться орудием какого-нибудь могучего, творческого замысла, т. е. средства эти ещё не разработаны и, может быть, никогда не будут разработаны; и что, с другой стороны – быть величайшим представителем малороссийской литературы не значит ещё быть сколько-нибудь значительным представителем не только всемирной, но даже и русской литературы. Этим мы

вовсе не хотим сказать, чтобы нам казалось странным то чувство высокого уважения, можно сказать, энтузиазма, с которым смотрят на произведения г-на Шевченко *наши* литераторы, пишущие по-малороссийски; напротив, было бы гораздо страннее, если бы это было не так: мы вполне понимаем то капитальное достоинство этих произведений, которое называется народностью. Но не нужно забывать, что даже от самой яркой и вполне заслуженной известности в одном провинциальном крае может быть ещё очень большое расстояние до великого значения в целой русской литературе. Что касается до того общего сочувствия, которым в этой литературе были встречены произведения г-на Шевченко, то повторяем снова, что это сочувствие имело основание проявиться во имя причин, стоящих выше всяких литературных интересов» [2, с. 521–522]. Немає змоги навести всю словесну еквілібристику критика, який силкується заперечити саме право української літератури на існування. Особливе роздратування в нього викликає порівняння з літературами європейськими та розмови про світову значущість творчості автора «Кобзаря».

Наведені цитації знадобилися нам для того, щоб показати, що навіть після повернення із солдатчини визнання Шевченкового таланту не було одностайним. Багато хто й далі примудрявся відкидати і доробок поета, і українську літературу загалом. Нині не випадає замовчувати такі критичні публікації, вбрані в шати високочолої літературної критики, з якої насправді прозирає шовіністична сутність деяких газетних дописувачів, що в нових суспільних обставинах не наважувалися поставити своє ім'я під опублікованим текстом.

Висновки. Отже, в рецепції поеми «Наймичка» вирізняються такі закономірності. Майже всі критики відзначили незвичайну простоту, струнку архітектоніку поеми, а зміст твору, на одностайне переконання, якнайглибше вражає читача саме завдяки відсутності видимих ефектів. Більшість критиків тією чи тією мірою віддали належне порівнянню поеми із фольклором, убачаючи в ній своєрідне його продовження. Інші натомість зауважили, що «Наймичка» суттєво перевершує народну творчість увагою до внутрішнього світу людини. З цього ряду істотно вибиваються міркування оглядача «Санкт-Петербургских ведомостей», який, перебуваючи в полоні зашкарублених уявлень про розвиток російської літератури, заперечував талант Шевченка і право української літератури на окремий розвиток. Водночас, треба визнати, це був одинокий голос серед широкого загалу, що захоплено сприйняв «Наймичку» Шевченка, яка засвідчила подальше зростання його майстерності в період «трьох літ».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарева, Н. О. Ім'я Шевченка в переліку з Шекспіром у критиці 1860–1861 років: дискусія щодо зіставності постатей // Science and Education a New Dimension. Philology, Budapest, 2020. VIII (66). Issue: 218. P. 13–17.
2. Тарас Шевченко в критиці. Київ: Критика, 2013. Т. I / Заг. редакція Г. Грабовича; упорядкування О. Бороня і М. Назаренка; коментарі О. Бороня, С. Захаркіна, М. Назаренка, О. Федорука. LX+804 с.

REFERENCES

1. Bondarjeva, N. O. Shevchenko is named alongside Shakespeare in a critique from 1860-61: a discussion of the comparability of figures // *Science and Education a New Dimension. Philology*, Budapest, 2020. VIII (66). Issue: 218. P. 13–17.
2. Taras Shevchenko. The critical reception. Kyiv: Crytyka, 2013. Vol. I. LX+804 p.

Reception of Shevchenko's poem "The Servant-girl" in life criticism

N. O. Bondarjeva

Abstract. The main regularities in the perception of Shevchenko's poem "The Servant-girl" in life criticism are considered. Almost all critics noted the unusual simplicity, slender architectonics of the poem, and the content of the work, unanimously, strikes the reader as deeply as possible due to the lack of visible effects. Most critics have to some extent paid tribute to the comparison of the poem with folklore, seeing it as a kind of continuation. Others, on the other hand, noted that "The Servant-girl" significantly surpasses folk art in its attention to the inner world of man.

Keywords: *review, response, literary criticism, discussion, reception.*